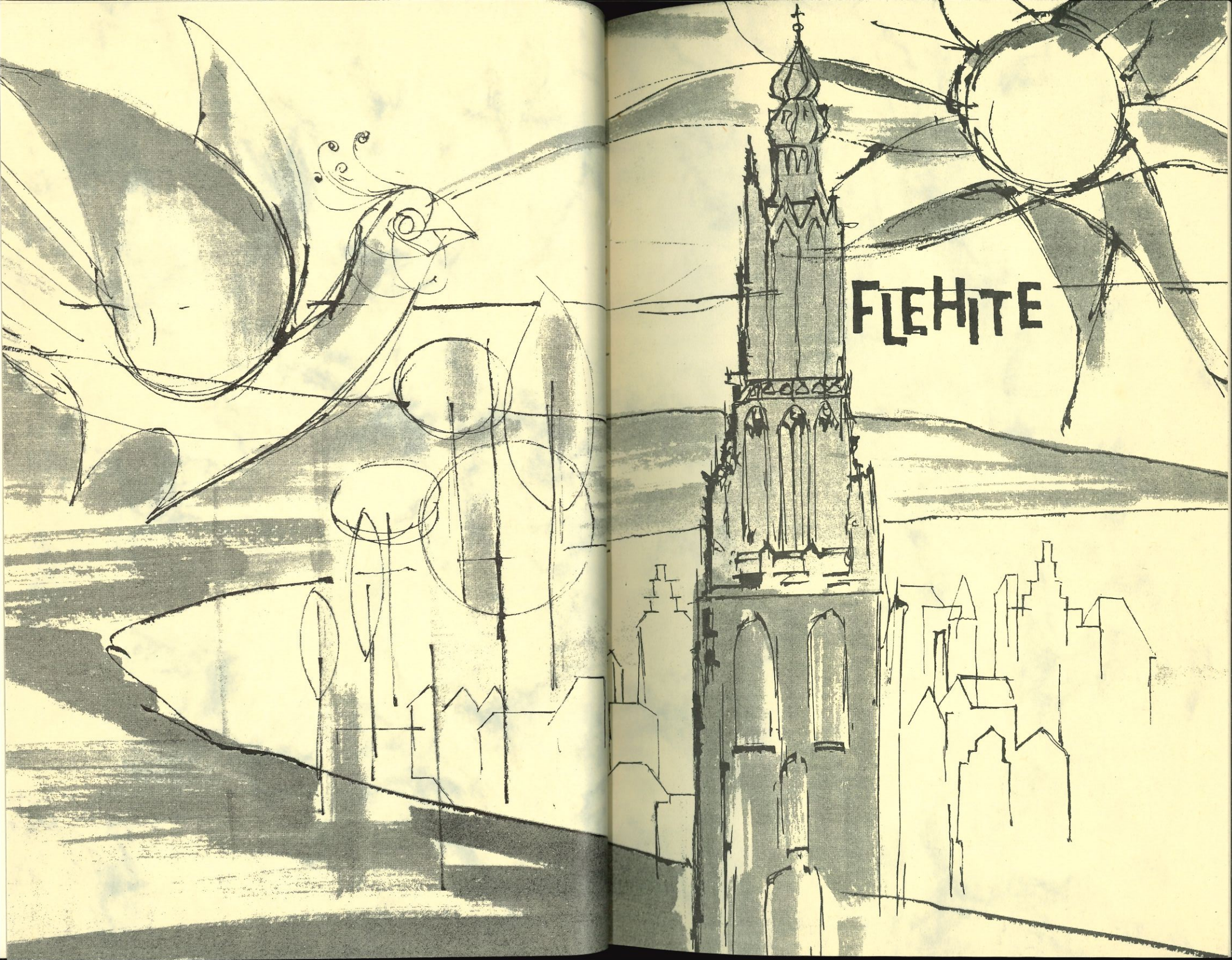

FLEHTE

FLEHITE

TIJDSCHRIFT VOOR VERLEDEN
EN HEDEN VAN OOST-UTRECHT

Jaargang 1, november 1965, nummer 3

Redactie: Dr. W. J. de Boone, Drs. P.
van den Bosch o.s.c., Drs. J. Hovy,
J. H. P. Kemperink.

Redactieadres:
Leusderweg 255 Amersfoort.

Inhoud:

Kinderen en verkeer 1965 en 1616,	37
De Heiligenberg, Prof. Dr. Ir. F. A. Vening Meinesz	38
Boekbespreking: C. A. van Kalveen, Onderwijs te Amersfoort 1806 - 1860	49
T. van Veen, Utrecht tussen oost en west	51
Kroniek	53

Omslag: J. de Valk.

Abonnement f 4,50 per jaargang van
4 nummers. Giro nr. 43 76 83 t.n.v.
administrator Flehite te Amersfoort

KINDEREN EN VERKEER 1965

en 1616

Alsoe onlanx (Godt beter't)
veel ongelucken gebeurt zijn
van het overrijden van kynderen,
door het haestich jagen met wagen ende paerden
ofte quade toesicht (= onoplettendheid)
van de voerluyden,
soe ist dat die Regeerders (der stad Amersfoort),
om't selve te voorkomen,
eenen ygelick,
rijdende in ende door den stadt,
verbieden bij deesen,
met haer wagens ende peerden te moegen draven,
ordonnerende
dat sij deselve voortaeen sullen mennem,
gaende voet voor voet,
opte verbeurte van drye gulden,
soo wye contrarie doet.

Resolutie van de Magistraat van Amersfoort
d.d. 10 september 1616.

DE HEILIGENBERG

Prof. Dr. Ir. F. A. Vening Meinesz

De ongeveer 2½ km ten zuiden van Amersfoort gelegen buitenplaats "Den Heiligenberg" bevindt zich op de plaats, waar eens door Ansfried het oeroude Benedictijnerklooster van die naam gesticht is. De oorspronkelijke naam was de "Hoogenhorst", gewoonlijk "Hohorst" geschreven, die zonder twijfel betrekking heeft op de vrij hoge en vrij steile heuvel, aan welks voet thans het huis van de Heiligenberg ligt. De heuvel heeft een langwerpige vorm; de hoofdrichting ligt ongeveer evenwijdig aan die van het huis. Het oude klooster, dat door Ansfried gesticht werd, heeft zeer waarschijnlijk op die heuvel gelegen. Voor het stichtingsjaar worden verschillende jaartallen genoemd, die van 992 tot 1006 variëren.

Omtrent de stichter en het klooster kan de schrijver twee vrij uitvoerige historische verhandelingen vermelden, die in grote lijnen met elkaar overeenkomen, de eerste uit: J. P. Arend, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, dl. II (1843), 1e stuk, p. 36 e.v.; en de tweede, meer recente en meer vertrouwen verdienende, van Dom C. Damen O.S.B. in het *Jaarboekje van Oud-Utrecht* van 1957 in zijn artikel: *Over de Sint-Paulusabdij van Utrecht*. Beide verhandelingen volgen hier, zij het enigszins verkort.

Bij Arend vindt men: Als opvolger van bisschop Baldewijn werd door de Utrechtse geestelijkheid Ansfrid of Ansfridus gekozen. Hij zou de zoon van Lambert, graaf van Loven, en van Gerberga, dochter van Karel, hertog van Lotharingen, geweest zijn en alzo, van moederszijde, uit koninklijke Fransen bloede zijn gesproten. Zeker is het, dat hij een der machtigste edelen uit Brabant, graaf van Huy en Teisterbant, heer van Altena en onderscheidene andere plaatsen geweest is. Onder de leiding van zijn vaderlijke oom, Redbertus, aartsbisschop van Trier, en naderhand onder die van Bruno, aartsbisschop van Keulen, was hij tot al die deugden gevormd, welke door zijn tijdgenoten hoog in hem geroemd werden. In 961 verzegelde hij Otto I naar Italië, en werd hij bij 's keizers intrede te Rome tot keizerlijk zwaarddrager aangesteld. Zijn dapperheid en wijsheid schijnen hem ook de gunst der Franse koningen verworven te heb-

ben. Hij was gehuwd geweest met Hildswindis of Hersint, gravin van Strijen, welke met hem de geestelijke staat omhelsde, en nevens hare enige dochter, Benedicta, zich naar het klooster te Thorn bij Maaseyck aan de Maas begaf, welk zij uit haar eigen goederen gesticht en, gelijk haar gemaal, rijkelijk begiftigd had. De reden, welke dit edel paar bewoog zich aan de wereld te onttrekken, kenmerkt de geest dier tijden. Ansfried had gewoonlijk zijn verblijf te Driel bij Bommel.

Men weet, dat Hilswindis overleden was, toen Ansfried met de bisschoppelijke waardigheid werd bekleed, welke hij, die onder de wapenen was grijs geworden, niet dan met moeite en ondanks zichzelf, op last van Otto II aanvaardde. Hij legde toen het zwaard op het altaar van St. Maria te Aken, en werd tot bisschop gewijd.

In 997 (dit moet zijn in 995) ten bisschoppelijken zetel van Utrecht verheven, begiftigde hij het Sticht met een groot gedeelte zijner aanzienlijke bezittingen. Ten behoeve van het klooster de Hohorst, door hem bij Amersfoort gesticht, stond hij af al wat hem toebehoorde in de buurtschap Driel, benevens onderscheidene vlekken, hoeven, bossen, weiden, kerken, en de helft van de tol en de munt bij Fuchte. Later, in 1040, onder het bewind van bisschop Bernulfus, werd dit klooster, uit vrees voor aanvallen der Noormannen, naar Utrecht verplaatst, alwaar het de St. Paulusabdij werd. De abten stonden eertijds in groot aanzien en zaten onder de voornaamsten op de landdagen.

Ansfried was ook werkzaam, dat anderen zijn stichting bevoordeelden. Reeds had Adam van Lockhorst de grond voor het klooster geschonken; deze grenst dan ook aan de heerlijkheid Lockhorst. Vele andere schenkingen vielen aan het klooster ten deel.

Op hogere leeftijd is de volijverige Ansfried blind geworden. Hij heeft zich omtrent deze tijd in het klooster de Hohorst begeven, waar hij het monnikskleed aantrok en, naar de wijze dier eeuwen, een vroom en stichtelijk leven leidde. Niet alleen spijzigde hij dagelijks twee en zeventig behoeftigen, maar hij verzorgde hen met eigen handen. Hij overleed in hoge ouderdom, bemind en geacht als een vriend van recht en waarheid, wiens adel van ziel die zijner geboorte evenaarde.

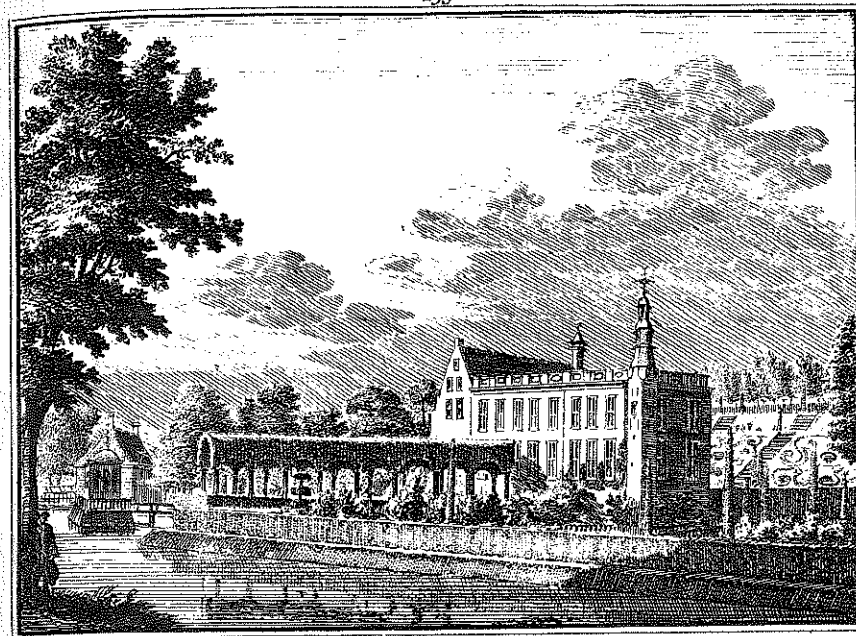
Ongetwijfeld moet hij hoog in de achting des volks gedeeld hebben, dewijl men het bezit van zijn stoffelijk overblijfsel aan zijn dochter, de abdis Benedicta betwistte. Met geweld werd het lijk door die van Utrecht weggevoerd, om de uitvaart in de bisschoppelijke zetelplaats te kunnen vieren, in wier hoofdplaats het plechtstatig werd bijgezet. Men vraagt zich af, of dit in verband staat met de tamelijk recente vondst van een oude stenen doodkist in het beekje de Grift, dat tussen de gronden en de moestuyn van de Heiligenberg in de Heiligenbergerbeek uitloopt. Deze laatste beek begrenst de Heiligenberg aan de westzijde. De doodkist bevindt zich thans in het Centraal Museum te Utrecht.

Met het bovenstaande zijn de hoofdzaken vermeld, van wat in de Algemeene Geschiedenis des Vaderlands van J. P. Arend omtrent de oudste tijd van de Heiligenberg te vinden is.

Dom C. Damen schrijft: De stichting der abdij gaat terug op de H. Ansfried, bisschop van Utrecht. De loopbaan van deze prelaat is typisch middeleeuws. Ansfried was een telg uit een voornaam Nederlands geslacht. In zijn jeugd jaren was hij schildknaap van keizer Otto I en ook in zijn verder leven bleef hij van deze vorst en zijn opvolgers een trouw en toegewijd dienaar. Otto waardeerde hem zeer en schonk hem vele goederen in Brabant, Limburg en de rivierendelta. Naar het zeggen van zijn biografen leidde hij toen reeds het leven van een monnik. Met zijn echtgenote Hereswit wijdde hij zich aan vrome werken en schonk hij vele goederen aan kerken en kloosters. Wij vinden hem o. a. als getuige in een schenkingsakte waarbij koningin Gerberga in 968 haar landgoed Meerssen aan de abdij van Sint Remigius te Reims overdroeg.

Maar de beide echtelieden streefden naar een hoger volmaaktheid. Een gunstige gelegenheid dit ideaal te verwezenlijken bood zich aan toen hun enigst kind, Benedicta, het verlangen te kennen gaf, zich geheel aan God te willen wijden. De ouders gaven van harte hun toestemming, maar dat niet alleen; zij besloten voor hun dochter een nieuw klooster te bouwen. Zo ontstond op hundoemein in het land van Kessel de abdij van Thorn (992). Benedicta werd de eerste abdis. Haar vader en moeder besloten nu eveneens de wereld te verlaten. Hereswit zou bij haar dochter in Thorn gaan leven, Ansfried zou zich elders in een klooster terugtrekken. Doch God had het anders beslist. Toen Hereswit nog eenmaal een laatste bezoek bracht aan haar vele bezittingen in het tegenwoordige West-Brabant, werd zij onderweg ongesteld en overleed zij vrij plotseling op een landgoed onder Gilze. Na haar dood werd zij in Thorn begraven en tot aan de Franse Revolutie genoot zij in de abdij een zekere verering. Ansfried zag nu geen enkel beletsel meer voor zijn kloosterplannen, doch kort na de dood van zijn echtgenote kwam de bisschopszetel van Utrecht vacant en van verschillende zijden drongen bisschoppen en edelen (die waarschijnlijk van Ansfrieds plannen geweten hebben) er bij keizer Otto III op aan, Ansfried voor die zetel te benoemen. Otto nam dit voorstel aan en na enige aandrang gaf de graaf toe. Vijftien jaren bestuurde hij zijn bisdom met wijs beleid en vond daarin vele moeilijkheden, maar ook vele vreugden. Tegen het einde van zijn leven leed hij geruime tijd aan blindheid, maar dat belette hem niet de belangen van zijn geestelijke onderdanen vol toewijding te blijven behartigen. Hij overleed op 3 mei 1010 en werd in zijn bisschopsstad begraven.

Om zich wat te verkwikken van zijn vele vermoeienissen had Ansfried niet ver van Amersfoort een soort recreatie-oord gesticht. Alpertus van Metz geeft er een beschrijving van. Het was een heu-

De HEILIGENBERG by Amersfoort.

J. d. B. del.

De HEILIGENBERG van eene andere zyde.

H. S. f.

vel, aan één zijde door een riviértje begrensd, aan de andere door moerassen omgeven. De plek was dus vrij moeilijk te benaderen, zodat men er veilig was voor de toeloop der mensen. Vanwege zijn hoge ligging zal de plaats Hohorst genoemd zijn. Eerst had Ansfried er alleen maar een kapel laten bouwen; naderhand had hij daarbij een kluis opgetrokken; nog later richtte hij er een volledig klooster in. Wij weten niet precies wanneer dit laatste geschied is, maar het moet rond het jaar 1000 geweest zijn. Het nieuwe klooster werd gesteld onder de bijzondere titel van het H. Kruis en de bescherming van de H. Maagd Maria. Vanwege deze patrones vinden we ook de naam Mariëenberg. Later ging men vanwege het heilige leven der eerste monniken ook wel spreken van Mons Sanctus, Heiligenberg, en deze naam leeft ook thans nog voort. De eerste bewoners van de Nieuwe stichting ontbood Ansfried uit de Sint-Vitusabdij van München-Gladbach. Zij waren met zijn twaalven en een van hen, Weringer of Werinher, werd door de bisschop tot abt aangesteld. Op zijn oude dag heeft Ansfried zich in Hohorst teruggetrokken en er als eenvoudig monnik geleefd. Naast de gewone ascetische bezigheden en praktijken die zijn biograaf opnoemt, vermeldt hij ook dat de bisschop 's winters "op zijn berg" speciale zorg besteedde aan de vogels, die last hadden van het barre seizoen. Als wij Thietmar van Merseburg mogen geloven, beleefde Ansfried er niet alleen zoete ogenblikken. Het schijnt dat hij bij tijd en wijle andere opinies was toegedaan dan de overheden van het klooster en dat deze hem dan met behulp van een bezem tot hun gevoelens trachtten over te halen. Ansfried heeft het aanvaard en is gebleven tot aan zijn dood.

Zodra zijn overlijden in Utrecht bekend werd, kwamen de stedelingen "op blote voeten, maar met gewapende handen" naar Hohorst om het stoffelijk overschot van hun bisschop op te halen en plechtig naar zijn stad over te brengen. De monniken echter weigerden het lijk af te staan van degene die zij als hun stichter vereerden. Maar opeens leek het alsof er brand was in de werkplaatsen. De kloosterlingen liepen te hoop om de brand te blussen en van dat gunstige moment profiteerden die van Utrecht om het lijk in hun bootje te leggen en er mee van door te gaan. Is de brand een list geweest? Zodra de achterblijvers de vlucht bemerkten, liepen zij weer te wapen, want ze zouden de stoet nog gemakkelijk kunnen inhalen. Slechts enkelen toch konden in de boot, de anderen moesten door het water waden of langs de oever gaan. Maar nu kwam Ansfrieds dochter Benedicta tussenbeide. Haar aanwezigheid wordt zowel door Thietmar als door Alpertus vermeld, die beide tijdgenoten waren. Zij was van mening dat haar vader daar begraven had moeten worden, waar hij gestorven was. Zij had dit ook tegen de Utrechtse gezegd. Maar nu zij hen verdwijnen zag, aanvaardde zij het voldongen feit. Met uitgestrekte handen wierp zij zich vóór de partijangers van de abdij op de grond en smeekte hen geen achtervolging

in te zetten. Het gelukte haar slechts met moeite de bedrogenen tegen te houden, maar dit oponthoud was genoeg voor de anderen om met de kostbare last te ontkomen. En zo is het te verklaren, dat Ansfried tot op onze dagen in zijn eigen stad rust.

In het volgende gedeelte van zijn artikel bespreekt Dom Damen het probleem in welk jaar het klooster naar Utrecht werd verplaatst. Hij komt tot de conclusie, dat men niet veel meer kan zeggen dan dat het geschiedde in het tweede kwart van de 11e eeuw. Na die verplaatsing blijft op de Heiligenberg een proosdij gevestigd.

In het artikel van Dom Damen wordt tweemaal een kapel genoemd; op pag. 31 vermeldt hij, dat Ansfridus begint met op de Heiligenberg een kapel te bouwen, waarna hij een volledig klooster opricht. Op pag. 37 deelt hij mee, dat in 1572 de vestiging bestond uit twee hoeven en een fraaie kapel. Zoals hier nader beschreven zal worden vond de schrijver in het begin van deze eeuw, toen hij op de Heiligenberg woonde, op de berg de restanten van een kapel, t.w. een mozaiek-tegelvloer, daterende uit de eerste helft der dertiende eeuw, en scherven van beschilderd vensterglas benevens een restant van een muurfundering van grote baksteenmoppen. Het is aan te nemen, dat deze restanten betrekking hebben op de in 1572 nog aanwezige kapel. Of deze op dezelfde plaats stond als de kapel van Ansfridus is moeilijk meer na te gaan.

Met de verplaatsing in het tweede kwart der 11e eeuw van de abdij naar Utrecht is ook het centrum van beheer van de Heiligenberg daarheen verhuisd. Daar bovendien de archieven der abdijen en kloosters nog niet geordend en onderling gescheiden zijn, is het nog niet goed mogelijk bijzonderheden te vinden over de op de Hohorst achtergebleven gebouwen en goederen. Slechts enkele gegevens zijn bekend. Zo wordt er bericht, dat de Hohorst als buitenverblijf van de bisschop van Utrecht heeft dienst gedaan.

Van het midden van de 17e eeuw af zijn weer regelmatig stukken aangaande eigendom en anderszins aanwezig. Blijkbaar is de Heiligenberg tijdens de hervorming in handen van de Staten van Utrecht gekomen. Volgens één bericht verkopen deze in 1650 het goed aan Reinier Pauw, waarna het van deze in handen van Carel Alexander van Berck overgaat, en volgens een ander bericht verkopen de Staten het reeds in 1646 aan Van Berck. Op de verdere geschiedenis van de eigendomsovergangen komen wij aan het eind van dit artikel terug.

Wij zullen ons thans bezighouden met wat van andere zijde over de Heiligenberg bekend is en daarbij mededelen wat door opgravingen van schrijver dezes, die van 1904 tot 1928 op de Heiligenberg gewoond heeft, gebleken is.

Twee afbeeldingen van de Heiligenberg zijn opgenomen in het bekende "Het verheerlijkt Nederland of Kabinet van Hedendaagse Gezigten", in 1774 verschenen bij de Wed. Isaak Tirion te Amsterdam.

Zij komen voor in het negende deel en wel op platen 233 en 234 (zie de afbeeldingen bij dit artikel). Zij geven het gezicht op het toenmalige huis vanuit het noordoosten en vanuit het westnoordwesten. Dit huis lag in het water en stond ongeveer op dezelfde plaats als het tegenwoordige huis, ten oosten van de berg. De fundamenteën aan de west- en noordzijde zijn nog in de grond aanwezig ongeveer één meter buiten de muren van het tegenwoordige huis. De bakstenen, waaruit deze fundamenteën bestaan zijn van een vrij klein formaat; het zijn dus geen middeleeuwse moppen. Men zal hieruit waarschijnlijk mogen opmaken, dat het op zijn vroegst in de late middeleeuwen gebouwd moet zijn. Het vertoont een dubbel karakter, aan de oost- en noordzijde dat van een voornaam buitenplaatsachtig woonhuis - welk karakter ook getoond wordt door de binnenplaatsgevel van het oosterwoongedeelte - en aan de west- en zuidzijde het karakter van bij- en dienstgebouwen. Of dit ook een verschil in bouwfase beduidt of op een verbouwing wijst, schijnt niet zeker.

De tuinaanleg tegen de berg op en aan de oostzijde van het huis duidt op de tweede helft van de 17e of op de 18e eeuw. Bij deze aanleg behoort de vlakke bovenoppervlakte van de berg, welke bij dit soort heuvels niet natuurlijk lijkt. Dit vermoeden wordt bevestigd door het resultaat der opgravingen op de berg, waar de schrijver thans op in wil gaan. Hij komt later terug op de achttiende- en negentiende-eeuwse geschiedenis van de Heiligenberg.

De ook thans nog vlakke bovenoppervlakte van de berg vertoont aan de zuidzijde een breed gedeelte, dat naar het noorden versmalt. Dit laatste deel van de berg heeft naar het noorden een steile helling tot onderaan. Men krijgt reeds daardoor een vermoeden, dat dit gedeelte van de berg opgehoogd is met de aarde, die van de in het zuiden gelegen bergtop is afgegraven. Dit was een aanwijzing om in dit noorder gedeelte van de berg te gaan graven. De resultaten hebben het genoemde vermoeden bevestigd, zoals uit het volgende blijkt.

Het bovenste gedeelte tot ruim een meter diep bestaat uit ophogingsgrond, zoals volgt uit pijpekoppen, scherven van kannetjes van het type van Jacobakannetjes en anderszins, die erin gevonden werden. Ook werden enkele stukken tufsteen aangetroffen, echter geen baksteen.

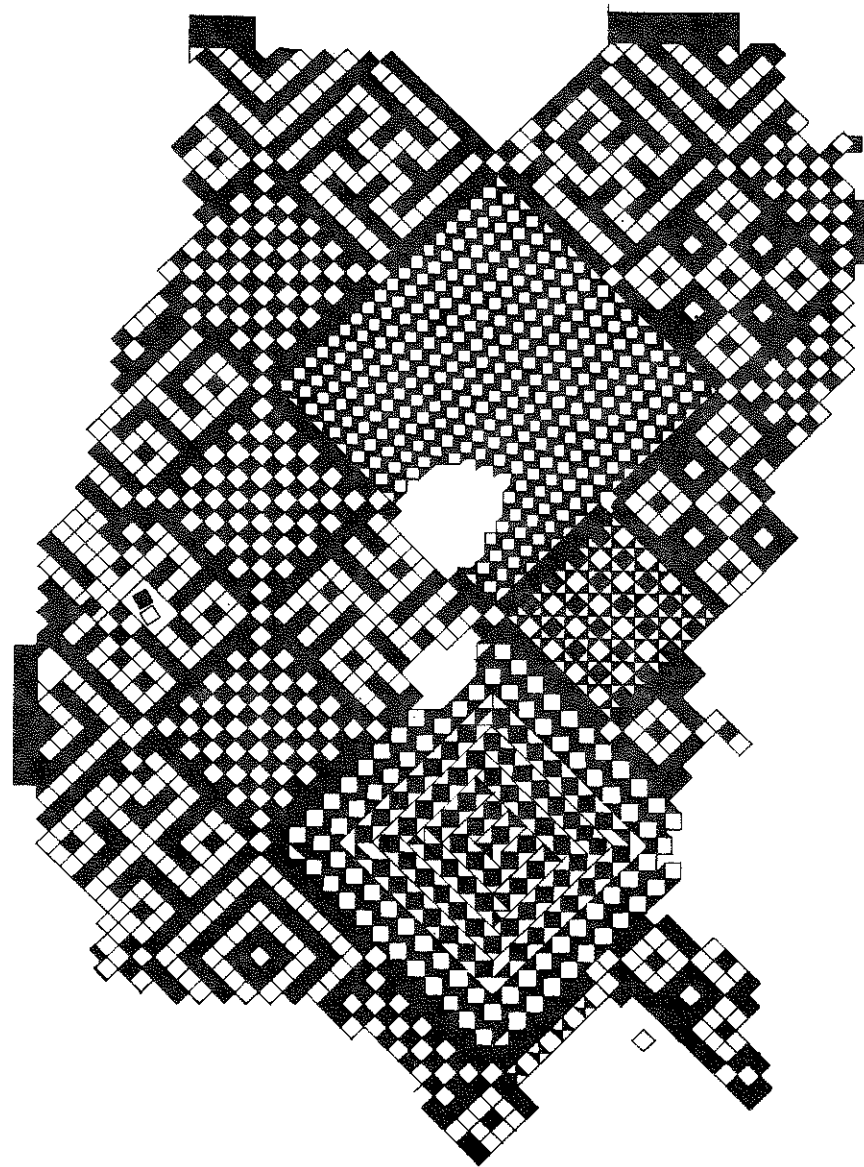
Hieronder werden zware blokken van met mortel aangevoegd keien gevonden van wel 50 cm of groter diameter. Deze rusten op een oude bovengrondlaag van zwarte teelaarde; deze oude bovengrondlaag ligt dus op een diepte van ongeveer 1,50 tot 2 m. Naar het zuiden voortgaande wordt deze diepte kleiner en kleiner, totdat zij geheel verdwijnt en ook de oude teelaardebovengrand niet meer te vinden is; het gehele zuider gedeelte van de berg is vroeger blijkbaar afgegraven. Dit gehele beeld klopt dus met het reeds uitgesproken vermoeden, dat de berg gelijkgegraven is om de oppervlakte tot een horizontaal terras te maken.

Blijkbaar zijn de grote blokken keien met mortel aangevoegd ook van de oppervlakte van het hoogste zuider heuveldeel afkomstig. Dit leidt tot de onderstelling, dat op het tijdstip dat de heuvel afgevlakt is, op deze top nog restanten van het oudste middeleeuwse klooster aanwezig waren. Mogelijk is dit geheel van hout geweest, opgetrokken op een fundament van de genoemde keienblokken; mogelijk ook waren de muren eveneens hiervan samengesteld. De enkele stukken tufsteen zijn zonder twijfel van dit oudste klooster afkomstig.

Hoelang dit oudste klooster op de heuveltop gestaan heeft, is moeilijk na te gaan. Evenmin of tijdens zijn aanwezigheid reeds gebouwen ter uitbreiding aan de voet van de heuvel zijn opgetrokken. Dit laatste kan eerst geschied zijn, nadat de onveiligheid door Noormanneninvallen verdwenen was. Ook zal het daarvoor nodig zijn geweest om door ontwatering de moerastoestand, die alhier oorspronkelijk tot voorbij Hamersveld moet geheerst hebben, te bestrijden. Of in het hierboven vermelde en afgebeelde gebouwencomplex ook delen van vroegere gebouwen zijn opgenomen, is moeilijk meer na te gaan.

Met de bovenstaande beschouwingen zijn de conclusies aangaande het oude klooster vermeld, waartoe de opgravingen op het noordelijk heuveldeel geleid hebben. Er kan hier nog toegevoegd worden, dat een onderzoek van de gehele verdere heuvel nergens meer de aanwezigheid van metselwerk of keienblokken heeft aangetoond. Wel zijn tijdens de 25 jaren, dat schrijver dezes met zijn ouders op de Heiligenberg gewoond heeft, enkele malen na zware regenbuien mensenschedels uit het bovengedeelte van het zuider heuveldeel - waar dus het oude klooster gestaan moet hebben - voor de dag gekomen. Het ligt dus voor de hand te veronderstellen, dat bij het oude klooster een begraafplaats aanwezig geweest is.

Bij verder doorgraven in de oude bovengrondlaag, die in het noorder gedeelte van de berg onder de keienpuinlaag was aangetroffen, zijn intussen nog belangrijke zaken voor de dag gekomen. Ten eerste werd een fraaie tegelvloer gevonden van een breedte van 3,10 m en een lengte, die wegens de verbrokkeling aan de randen niet met zekerheid is te geven, doch die waarschijnlijk 4,30 m heeft bedragen. Bijgaande figuur geeft het patroon van deze vloer. Zij ligt op een diepte van ongeveer 60 cm in de oude bovengrond en van ongeveer 2,75 m onder het tegenwoordige grondniveau. Zij is samengesteld van tegels van 6 cm in het vierkant en van schuine tegels, waarbij het vierkant door een diagonaal in tweeën is gedeeld of door twee diagonalen in vieren. Wat in de tekening wit is, is lichtgeel en wat zwart is, heeft verschillende kleuren; de omrandingen der vierkanten zijn diepzwart, doch ook komen groene, bruine en donkerrode voor. Daar van vele tegels de verglazing en de kleur beschadigd is, zijn deze kleuren slecht te herkennen. In de abdij van Middelburg komt een dergelijke tegelvloer voor. De datering is op 1200 - 1250 te stellen. Deze datering komt goed overeen

met die van kleine scherven van beschilderd glas, die in de grond erboven zijn aangetroffen; de kleuren zijn niet goed bewaard gebleven, doch de tekening is nog te herkennen.

Aan drie zijden van de vloer is niets meer te vinden van begrenzen- de muren, doch aan de oostzijde is nog een funderingsrestant van een muur van 2,50 m lengte en van 1,15 m dikte aanwezig. Het is tot onder de tegelvloer afgebroken; het bestaat uit grote baksteen, zogenaamde middeleeuwse moppen.

Wij hebben hier blijkbaar te doen met de restanten van een kapel. Is dit een bidkapel geweest ter herinnering aan de heilige Ansfridus en zijn klooster? En waren hiervan de overblijfselen reeds in ruïne? Het is moeilijk op deze vragen een antwoord te geven.

Wij keren thans terug tot de geschiedenis van de buitenplaats "Den Heyligenberg" sinds deze in 1644 door de rentmeester van de St. Paulusabdij, geautoriseerd door de Staten van Utrecht, werd over- gedragen aan Hillegonda Spiegels, weduwe van Michael Pauw. Deze verkoopt haar reeds in 1645 aan Carel Alexander van Berck. Voor deze en de volgende gegevens maakt schrijver dezes gebruik van mededelingen en archiefstukken, die de tegenwoordige eigenaresse, Mej. A. A. de Beaufort van huize Den Boom, hem welwillend ver- strekte en toonde.

Van Berck noemde zich heer van Heyligenberg en Asschat; dit laat- ste ligt oostelijk van Hamersveld en Leusden. Lang is de Heiligen- berg niet in handen van deze familie gebleven. In 1678 was het goed reeds eigendom van Jacob baron de Peterson, die bekend staat als Raad, Resident, Heer van Heyligenberg en Asschat. In 1718 ver- koopt hij het goed aan J. A. Scholten, die het in 1740 door tussen- komst van W. Hendriksen voor f 10 400 verkoopt aan Johan Jonas, in een akte van 1769 genoemd als oud-schepen van de stad Amers- foort.

Het toenmalige huis, zoals hier afgebeeld, bleek intussen dusdanig bouwvallig geworden te zijn, dat de bewoning gevaar begon op te leveren, zodat Jonas zich tot het bestuur der provincie Utrecht wendt met het verzoek het te mogen afbreken. Merkw aardigerwijze werd dit verzoek niet ingewilligd, wat mogelijk te wijten is aan de niet onbelangrijke belastingverplichting, die er in de vorm van "haard- stedengeld" op rustte. Waarschijnlijk heeft deze bouwvalligheid ge- leid tot de bouw van een nieuw huis aan de overkant van de weg, dat in een akte van 1769 voorkomt onder de naam van Heyligenbergzicht. In 1770 wordt een accoord genoemd over een grondscheiding van de eigenaars van Randenbroek en Heyligenbergzicht.

In 1775 wordt in een akte genoemd G. J. baron van Hardenbroek, Heer van Lockhorst en in 1785 koopt Gijsbert Jan, baron van Har- denbroek en Lockhorst, voor f 12 750 de buitenplaats Heyligenberg- zicht. In 1807 verkoopt G. C. D. baron van Hardenbroek en Berke- stein aan L. E. baron van Hardenbroek te Utrecht, de hofstede Lock-

horst, het landgoed Heyligenberg en Heyligenbergzicht en 5 morgen weiland; de koopsom bedroeg f 38 000.

De omwenteling had intussen de belemmeringen doen verdwijnen tegen het afbreken van het bouwvallige oude huis van de Heiligenberg. L. E. baron van Hardenbroek neemt dit ter hand en doet bovendien het water daar ter plaatse verdwijnen en de bodem ophogen tussen huis en weg. De grond hiertoe verkreeg hij door het doen graven van het Zwanewater tegenover de Heiligenberg. Hij bouwt het middelste gedeelte van het tegenwoordige huis en waarschijnlijk laat hij daarbij Heyligenbergzicht afbreken.

In 1843 sterft hij kinderloos en laat de Heiligenberg met tevens de aan de andere zijde van de weg liggende gronden met inbegrip van het Zwanewater aan zijn petekind, Ernest Louis van Hardenbroek, derde zoon van zijn broeder Gijsbert Carel Duco van Hardenbroek, na. Ernest Louis liet het huis vergroten door er eerst de zuidvleugel aan te bouwen en later, in 1872, de noordvleugel. Hoewel deze laatste ongeveer een halve meter breder is dan de eertse, geschiedt dit op zo juiste wijze, dat het breedteverschil niet opvalt.

In 1904 verkoopt zijn zoon Ernest Louis, geboren 1864, de Heiligenberg aan mr. S. A. Vening Meinesz, oud-burgemeester van Rotterdam en Amsterdam en vader van schrijver dezes. De overplaats aan de overzijde van de weg, was het eigendom geworden van zijn zuster mevrouw M. I. A. J. C. De Beaufort, Bsse van Hardenbroek, van huize Den Boom.

Mr. S. A. Vening Meinesz sterft in 1909 en zijn echtgenote, Jkvr. C. A. C. den Tex, in 1928. Na haar overlijden verkopen de kinderen de Heiligenberg aan de kinderen van de Heer en Mevrouw mr. A. J. De Beaufort van Den Boom, nl. Mej. A. A. De Beaufort en de heer E. L. De Beaufort, waarvan de laatste thans is overleden. Mej. A. A. De Beaufort heeft van haar bezittingen, waaronder de Heiligenberg, een stichting gemaakt, die een algemeen christelijke en culturele doelstelling heeft.

Boekbespreking

HET ONDERWIJS TE AMERSFOORT IN DE EERSTE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW

C. A. van Kalveen, *Onderwijs te Amersfoort 1806-1860*. Amersfoort, Flehite, 1964, 126 blz. Publicaties van de Oudheidkundige Vereniging 'Flehite' te Amersfoort, II. Uitg. met steun van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Over het onderwijs te Amersfoort in het verleden bezitten wij wel enkele literatuur, maar deze heeft vooral betrekking op het recente verleden en draagt grotendeels een gelegenheidskarakter. Om een greep te doen uit hetgeen hieromtrent in de bibliotheken van Museum Flehite en van het Gemeentearchief voorhanden is: gedenkboeken van de H.B.S. en Burgeravondschool (1896), van de Gemeentelijke Middelbare Handelsschool (1962), van het Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (1949, door D. H. Huygen), van de Gabry Mehenschool (1932, door S. Knoppers), van de Anna Paulowna Be-waarschool (1893, door J. van der Leeuw) enz. Deze werken dragen, ondanks hun veelal populair karakter, natuurlijk ook bij tot onze kennis van het vroegere Amersfoortse onderwijs, maar zelden gaan zij verder terug dan het midden van de vorige eeuw. Een uitzondering vormt het imposante Gedenkboek van het Stedelijk Gymnasium (1928), dat naast de gebruikelijke herdenkingsartikelen een uitvoerige geschiedenis met bronuitgaven van de Latijnse School, het Progymnasium en het Gymnasium, van de hand van Dr. H. J. Reynders, bevat, die teruggrijpen tot de 14e eeuw. Daarnaast zijn in tijdschriften en dagbladen een aantal artikelen over vroegere onderwijs-toestanden verschenen - ik noem vooral die van W. F. N. van Rootselaar en H. J. Reynders - die nog steeds waardevol kunnen zijn.

Een plaatselijke onderwijsgeschiedenis, die voor een bepaald tijdvak alle takken van onderwijs in onderling verband, in samenhang met de algemene toestand van het nationaal onderwijs en bovendien tegen de achtergrond van nationale en plaatselijke culturele, sociale en economische omstandigheden omvat, bezaten wij tot dusver nog niet.

Een zodanige samenvattende beschouwing, waarin zowel de grotere verbanden als de kleine verhoudingen tot hun recht komen, nu brengt ons het werk van de heer Van Kalveen, dat ter bespreking aan dit tijdschrift werd toegezonden.

Het is echter niet alleen het feit van deze waardevolle aanwinst voor de historie van Amersfoort en de onderwijsgeschiedenis, dat tot verheuging stemt: dit doet ook de omstandigheid, dat de vereniging 'Flehite' er in is geslaagd, de reeks publicaties, begonnen met de jubileumuitgave voor de heer D. H. Huygen, te vervolgen en dat het Provinciaal Utrechtsch Genootschap zo welwillend is geweest, het penibele vraagstuk van de kosten te helpen oplossen door een royale financiële bijdrage.

De schr. wijst, ter verklaring van de plaatselijke onderwijstoestanden, voortdurend op de toenmaals heersende armoede te Amersfoort, gevolg van de algemene ongunstige conjunctuur hier te lande in de eerste helft van de 19de eeuw, maar ook van de opdroging der stedelijke bestaansbronnen,

hoofdzakelijk tabaksbouw en textielindustrie; voorts op de verstarde sociale verhoudingen, zowel nationaal als lokaal. De verbeteringen in de regeling van het onderwijs door de Schoolwet van Van der Ende (1806) en de daarop gevolgde regeringsmaatregelen bleven te Amersfoort zonder veel uitwerking als gevolg van de onwil en (overwegend financiële) onmacht van het stadsbestuur. Ondanks het volhardende streven van de Amersfoortse Plaatselijke Schoolcommissie, de gemeentelijke schoolorde van 1818 en de daarop gebaseerde schoolclassificaties van 1824 en 1834 konden in de eerste helft van de eeuw slechts geringe vorderingen in de verbetering van het onderwijs worden gemaakt. De vooruitgang, bereikt op sommige gebieden, vaak dank particulier initiatief, werd weer tenietgedaan door achteruitgang in ander opzicht. Zodoende was het met het Amersfoortse schoolwezen omstreeks 1850 in het algemeen nog vrij treurig gesteld.

De gedetailleerde beschrijving in Van Kalveens boek van de verschillende 'openbare' en 'bijzondere' onderwijsinstellingen in de stad is voor de kennis van lokale toestanden en personen van grote betekenis, maar bovendien vormt zij een heilzame correctie op de al te generaliserende voorstellingen, die de globale geschiedschrijving nu eenmaal met zich meebrengt en die teveel zijn geïnspireerd door de officiële wetgeving en te weinig antwoord geven op de vraag, hoe het was gesteld met de toepassing dezer wetten. Zouden meer soortgelijke plaatselijke schoolhistories verschijnen, dan zou men zich geleidelijk een meer realistisch beeld van de onderwijs toestanden in het 19de-eeuwse Nederland kunnen vormen. De schr. houdt zich uitvoerig bezig met het karakter van het onderwijs: technisch, geestelijk en sociaal. Ook de economische positie en de sociale status van het onderwijzend personeel komen ter sprake. Interessant zijn de beschouwingen over de juiste betekenis van de begrippen 'openbaar' en 'bijzonder' onderwijs (van de eerste en tweede klasse) in de vorige eeuw, voordat de nieuwe schoolwet van minister Van Rappard in 1857 aan ons onderwijsbestel het stempel opdrokte, dat het in hoofdzaak thans nog draagt.

Kenmerkend is, dat naast de bovenvermelde indeling der schooltypen er ook een naar standen mogelijk is. Dit standenkarakter der scholen werd zelfs nog versterkt door de schoolclassificatie van 1834, die toestond dat ook op de Franse scholen elementair onderwijs werd gegeven. Deze Franse scholen waren bestemd voor kinderen uit de deftige standen; de Nederduitse scholen voor de middengroepen; de stedelijke armenschool voor de onvermogens, doch niet bedeeden; de confessionele armenscholen voor de bedeeden. De lesprogramma's waren geheel ingesteld op de toekomstige sociale status van de leerlingen.

Het is natuurlijk niet mogelijk, in deze bespreking recht te doen aan de rijkdom van gegevens, die het werk bevat. Ik wijs nog op enige interessante bijzonderheden: De Nutschool; het Schoolonderwijzersgezelschap (in 1834 opgericht en bescheiden van gemeentewege gesubsidieerd), dat zich toelagde op de studie van nieuwe onderwijsmethoden (lang niet alle onderwijzers traden echter toe: in 1852 was slechts een derde van hen lid); de handwerk- en herhalingschool van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die slechts een gering succes boekte; de strijd van de Schoolcommissie tegen onwettige schoolhouders: het Instituut van A. M. Kolléwijn; de bewaarscholen; de activiteiten van G. A. Vermeulen, pastoor te Amersfoort en aarts priester van de Hollandse zending, ten behoeve van het R. K. onderwijs alhier. Ook de Latijnse School (het latere Stedelijk Gymnasium) krijgt de nodige aandacht, waaruit blijkt, dat het boven reeds vermelde Gedenk-

boek van Reynders de geschiedenis van deze instelling nog geenszins heeft uitgeput.

Nog een opmerking wil ik hier laten volgen. Nadat het werk van Van Kalveen was uitgekomen, verscheen in het Jaarboekje van 'Oud-Utrecht' 1964 (blz. 57-116) een uitgave door Dr. R. Reinsma van de rapporten, door de hoofdinspecteur van het Onderwijs Mr. H. Wijnbeek in de jaren 1836 en 1842 aan de Minister uitgebracht en thans berustend op het Algemeen Rijksarchief (vgl. ook de kroniek in dit blad, nr. 2, blz. 32). Wijnbeek geeft hierin zijn oordeel over de verschillende scholen in zijn ambtsgebied, waaronder ook Amersfoort viel. Het is interessant deze oordelen te vergelijken met die van de schoolopziener in het district Amersfoort, H. G. Schlüter, en de Plaatselijke Schoolcommissie, door Van Kalveen in zijn verhandeling verwerkt. Er blijkt dan, dat deze beoordelingen in hoofdzaak overeenkomen (Wijnbeek toonde trouwens ook veel waardering voor Schlüter en de Schoolcommissie). Er is hierop echter één uitzondering en het verschil is wel heel frappant. Van Kalveen wijst op het gunstige oordeel van Schlüter en de Schoolcommissie over het bekende meisjesspensionaat van de 'Pédagogie Chrétienne', later genoemd de Congregatie van O. L. Vrouwe van Amersfoort, dat tijdens de bezoeken van Wijnbeek onder leiding van de dames Kisters stond. Hij meent dat het onderwijs aldaar het beste was, dat gedurende de 19de eeuw in de stad was te vinden (blz. 31, 91). Geheel tegenovergesteld viel echter de beoordeling van Wijnbeek uit: weliswaar achtte hij het gebouw goed ingericht en onderhouden, maar het onderwijs zelf stond volgens hem "op een zeer lage trap", met uitzondering van het zangondericht. Uitspraak en kennis van het Frans (toen zeer belangrijk op deftige kostscholen) waren zeer gebrekkig. Dit vernietigende oordeel vindt men zowel in zijn rapport van 1836 als in dat van 1842 (zie Jb. Oud-Utr., blz. 76, 100). Was Wijnbeek, als exponent van de 'grootprotestantse' eenheidsideologie van de staat van koning Willem I vooringenomen tegen het instituut? Was hij verholgen over het feit, dat hem aanvankelijk de toegang tot het pensionaat werd geweigerd, omdat het een 'privaat-inrigting' zou zijn? Maar zouden deze motieven de hoofdinspecteur, die elders toch wel van een rustig en genuanceerd oordeel blijk geeft, tot zo'n krasse verdraaiing der feiten hebben bewogen? Een bevredigende verklaring van deze onderling zo zeer strijdige beoordelingen bij twee gezaghebbende instanties kan ik moeilijk geven.

Een veelzijdige literatuur- en bronnenlijst gaat aan het werk vooraf. De offsetdruk ziet er netjes uit, maar kan de gewone boekdruk toch niet volwaardig vervangen. Wij mogen echter blij zijn, dat langs deze weg de verdeling voor het publiek toegankelijk is geworden.

J. H.

T. van Veen, Utrecht tussen oost en west, Assen 1964.

In dit Utrechts proefschrift - waarschijnlijk een der laatste bij prof. Van Haringen - probeert de schrijver de plaats vast te stellen van het dialect van Utrecht ten opzichte van het Hollands en de oostelijke dialecten. Werken als dit zijn op het ogenblik wel bijzonder belangrijk, omdat de typische trekken der dialecten snel verdwijnen. School, radio en televisie hebben een sterk nivellerende invloed, de veelvuldige contacten en de sterke migratie in de moderne maatschappij laten van de eigen aard der streektaalen steeds minder over. Dit laatste geldt voor een provincie als

Utrecht met haar talrijke forensenplaatsen wel zeer bijzonder. Er is bij dialectsprekers duidelijk verschil tussen de taal van de oudere en die van de jongere generatie; die van de laatste is sterk aangepast aan het Algemeen Beschaafd.

In de onderhavige studie probeert de schrijver eerst enkele eigenaardigheden van het Stad-Utrechts te localiseren in de provincie. Hij maakt daarbij gebruik van vroeger opgetekende gegevens en taalkaarten en breidt die uit met de uitkomsten van enquêtes, uitgevoerd door leerlingen en oudleerlingen van de christelijke kweekschool te Utrecht in de plaatsen, waaruit ze afkomstig waren. Hij beschikt daardoor over een vrij uitvoerig materiaal, dat in een aantal kleine kaarten is vastgelegd. Dit is speciaal belangrijk voor de provincie Utrecht, omdat deze streek bij het dialectonderzoek tot nog toe tamelijk verwaarloosd is.

Na de vastlegging van deze gegevens tracht de schrijver hieruit enige conclusies te trekken. Het blijkt, dat enerzijds verwantschap bestaat met de Hollandse, vooral de Zuidhollandse dialecten, anderzijds met de oostelijke. De eerste is gedeeltelijk oud, gedeeltelijk een gevolg van de door Kloeke aangewezen expansie van het Hollands na de 16e eeuw. Schrijver meent dan ook, dat vroeger de taal der provincie meer oostelijk gekleurd is geweest dan thans.

Vervolgens blijkt een verwantschap van het Stad-Utrechts met de taal tussen de rivieren. De schrijver sluit zich aan bij de stelling van Heeroma, dat Brabantse taaleigenaardigheden via het gebied der grote rivieren langs Utrecht tot Amsterdam zijn doorgedrongen en zó het Hollands hebben beïnvloed.

In zijn laatste hoofdstuk bespreekt de schrijver o.a. de vraag, of er een Utrechts dialect bestaat. Tot een duidelijke uitspraak komt hij niet. Het vlat echter bij de beschouwing der diverse kaarten op, dat er een nauwe verwantschap bestaat tussen het Stad-Utrechts en de taal ten zuiden der stad, speciaal van het land langs de Kromme Rijn, dat het westen der provincie iets meer Hollandismen toont, maar dat de taal van het noordoosten in zeer veel gevallen nauwer aansluiting vertoont bij het Veluwe dialect dan bij dat van de rest van Utrecht, al vallen de isoglossen, die bepaalde verschijnselen begrenzen, lang niet altijd samen.

Enkele kleine opmerkingen: Heeft de schrijver zich voldoende gerealiseerd, wanneer hij geschreven bronnen uit de late middeleeuwen bespreekt, dat hier mogelijk invloed van de sterk zuidelijk gekleurde schrijftaal aanwezig is? En is het juist, dat de eu in 'zeun' (p. 13) een spontaan palatalisatiegeval is? Is bij het laatste niet eerder sprake van een umlaut - u-stammen en i-stammen zijn immers praktisch samengevallen - in een verbogen naamval, die door analogie naar de nominatief is verschoven?

Al met al een boek van waarde, zowel voor hen die zich bezighouden met de dialectgeografie als voor degenen die zich voor het oude Nedersticht interesseren.

J. K.

Kroniek

Reeds in 1963 is bij J. B. Wolters te Groningen uitgekomen het werk van A. V. de Vooys en J. M. G. Kleinpenning, *Bronnen voor het regionale onderzoek in Nederland* (196 blz.). Hoewel in de eerste plaats bestemd voor geografische en sociografische studenten, kan het ook van veel nut zijn voor de regionale historicus en de heemkundige. Men vindt er opgaven van (overwegend) gedrukte bronnen en kaarten betreffende de bevolking, de economische bedrijvigheid en bestaansmiddelen, alsmede handel, verkeer en recreatie. Inzake de literatuur over deze onderwerpen worden slechts vermeld de bibliografieën en bibliotheekcatalogussen. In het algemeen werden slechts bronnen van na ca. 1815 opgenomen, maar ook belangrijke oudere bronnen en kaarten worden soms vermeld. Gegevens over onze gouw vindt men verspreid over de verschillende rubrieken.

*

In het Maandblad van Oud-Utrecht, jrg. 37, nr. 11 (nov. 1964), blz. 151-152, wordt uitvoerig geciteerd een artikel van W. Harzing te Rijsenburg in de *Stichtse Courant* van 5 nov. 1964, onder de titel *Het 'Schippershuis' bedreigd met afbraak*. In het courantenartikel wordt een Raadsbesluit van de Gemeente Driebergen tot verbreding van de weg langs de Langbroekerwetering aan een kritische beschouwing onderworpen. De reden hiervan is, dat het karakteristieke 'Schippershuis', daterend uit 1835, aan deze maatregel ten slachtoffer zou vallen. De schr. bepleit verplaatsing van het huisje.

*

E. Heupers oefent in het decembernummer van de 14e jaargang (1964) van *Nederlands Volksleven*, onder de titel *Potgieter als sagenleverancier*, een scherpe en goed gefundeerde kritiek op een bepaald soort publicistische exploitatie van de volkskunde, zoals belichaamd in het boek *'Gooise legenden'* van Henk de Weerd (reeds in 1960 verschenen). Ook voor de bewoners van Flehite is deze uitvoerige boekbespreking van groot belang, niet alleen omdat zij een ernstige waarschuwing bevat, hoe volksen heemkunde niet moeten worden beoefend, maar hoofdzakelijk omdat de auteur van de genoemde 'legenden' een dichterlijke fantasie van Potgieter, *'Het klooster Mariënborg'*, als een 'Soester volksverhaal' aandient!

*

F. H. C. Weytens, verbonden aan het Rijksarchief te Utrecht, heeft vervaardigd een inventaris van het archief van het huis Sparrendaal te Driebergen (Rijksarchief Utrecht, 1964, gestencild). Dit huis, gebouwd in 1754, werd in 1954 door de gemeente Driebergen aangekocht van het aartsbisdom Utrecht en, na restauratie, vorig jaar als gemeentehuis in gebruik genomen. Het archief van dit huis, afkomstig van verschillende families, werd door de eigenaresse ten geschenke gegeven aan het genoemde Rijksarchief. De inventaris bevat, naast de eigenlijke beschrijving der archivalia, een historische inleiding, de reproductie van een fraaie prent van het landhuis in 1869 en genealogische fragmenten omtrent de families Van Berck, Van Oosthuysen en Van Rijckevorsel.

*

Begin van dit jaar kwam uit een gestencilde Inventaris van het archief van de Hervormde Gemeente van Zeist, 1675 tot en met 1964, vervaardigd door de president-kerkvoogd H. J. van Eekeren. Het archief wordt thans bewaard in een brandvrije kluis in de Nieuwe Kerk te Zeist en kan, met goedkeuring van het College van Kerkvoogden, ter plaatse door belangstellenden worden geraadpleegd. Het depot omvat de archieven van de Kerkvoogdij, de Diaconie en het Protestants Weeshuis; Achterin het boekje is een catalogus van de bibliotheek van Kerkeraad en Kerkvoogdij opgenomen. Deze goede zorg zowel voor de beschrijving als voor de bewaring van het kerkelijke archief is ook voor de lokale historicus een verheugend feit.

*

Het herdenkingsboekje van J. M. Schouten Achteveld; oorlogsdagen 1940 en 1945, uitgekomen in april 1965, bevat de lotgevallen in de Gelderse Vallei en zijn bewoners in de tijd, dat het tweemaal in de vuurlinie lag en moest worden ontruimd, in mei 1940 en in april 1945. Eind april 1945 werden er belangrijke onderhandelingen gevoerd tussen Duitsers en Geallieerden (Seyss-Inquart, Bedell-Smith, prins Bernhard enz.) inzake de overgave der Duitse troepen en de voedselvoorziening van ons land; de capitulatie, te Wageningen ondertekend, werd hier voorbereid. Het boekje bevat een kaartje van het dorp en onmiddellijke omgeving en een etymologische lijst van boerderijnamen enz., die met het onderwerp eigenlijk niets heeft te maken.

*

De fraaie catalogus van de tentoonstelling Nederlandse italianiserende landschapschilders, gehouden 10 maart tot 30 mei in het Centraal Museum te Utrecht, bevat veel gegevens over schilders, afkomstig uit onze provincie, maar bijna allen uit de stad Utrecht. Een uitzondering op deze beperking vormt Gaspar van Wittel, in 1652 of 1653 te Amersfoort geboren en in 1736 te Rome overleden. Hij was een leerling van de Amersfoortse schilder Matthias Withoos, bekend om zijn grote schilderij van Amersfoort, aanwezig op het Gemeentehuis alhier. Gedurende het grootste deel van zijn leven werkte Van Wittel in Italië, genoot er een grote naam, maar bleef in vele opzichten typische Hollandse karaktertrekken in zijn werk vertonen.

*

In het Maandblad van Oud-Utrecht, jrg. 38, nr. 4 (april 1965) publiceert Aleid van der Bunt een artikel over Prins Rupert van de Palts en het Rhenense 'Koningshuis' (blz. 29-32), waarin zij, naar aanleiding van een brief uit 1671 van genoemde prins, zoon van de 'Winterkoning', aan het stadsbestuur van Rhenen, berustend in het gemeentearchief van deze stad, uitvoerig de regeling van de erfenis van Elisabeth Stuart, moeder van Rupert, dochter van koning Jacobus I van Engeland, bespreekt. Het 'Koningshuis', gebouwd in opdracht van de 'Winterkoning' gedurende diens ballingschap in ons land, kwam door vererving in bezit van het Engelse koningshuis, geraakte geheel in verval en werd in 1812 voor afbraak verkocht.

*

Het artikel van A. J. van de Ven in hetzelfde tijdschrift en dezelfde jaargang, nr. 6 (juni 1965), blz. 42-43, Jan Gossaaert genaamd Ma-

buse, heeft alleen in negatieve zin op onze gouw betrekking: er wordt n.l. in aangetoond, dat een veronderstelling van S. Muller Fz. (in Oud-Holland, 1916) als zou de bekende Vlaamse schilder voornoemd niet uit Maubeuge in Henegouwen maar uit Wijk bij Duurstede geboortig zijn, ongerijmd is.

*

In hetzelfde nummer van genoemd maandblad (blz. 50-54) schrijft E. Heupers een interessant artikel over De Herbergh op de Nieuwe Melm. Het gaat hier om een van de oudste nog bestaande woonhuizen van Soest, het café annex boerderij-veerhuis aan de Kleine Melm te Soest, in 1681 gesticht vooral op instigatie van de ondernemende Juffr. Jacoba Victoria Bartholotti van den Heuvel, later echtgenote van Koenraad van Beuningen. Over deze vrouw en haar familie, haar buitenplaats Heuvel-en-Daal en het wapenbord in de Soester kerk wordt een en ander meegedeeld. De herberg aan de Melm heeft thans nog steeds dezelfde bestemming als in 1681.

*

Hoewel in het algemeen in onze kroniek geen dagbladartikelen worden besproken, maken wij een uitzondering op deze regel voorzover verhandelingen in couranten, die door het gebruik van oorspronkelijke stukken, dat er aan ten grondslag ligt, een duurzame waarde bezitten. De reeks artikelen, door E. J. Demoed, onder alle liefhebbers van plaatselijke en regionale geschiedenis een goede bekende, niet alleen in onze provincie, gepubliceerd in de Amersfoortse Courant tussen 24 april en 17 juli 1965 (6 artikelen) over De milieuverzorging te Amersfoort in de loop der tijden, vormen een welkome bijdrage voor onze plaatselijke sociale geschiedenis. De nadruk valt op de 19e en 20e eeuw, maar ook over de voorafgaande eeuwen worden belangrijke gegevens geboden: stadsreiniging, sociale hygiëne, de negentiende-eeuwse Gezondheidscommissie, epidemieën, prostitutie, drinkwatervoorziening, ziekenhuizen enz.

*

De Van de Poll-stichting te Zeist gaf een korte gestencilde verhandeling uit van de hand van H. Martin over De ontdekking van een oude rivierschoeiing bij het postkantoor te Zeist. Bij het graven van een sleuf voor een nieuwe riolering op genoemde plaats werd een vroegere veronderstelling, dat langs de Dorpsstraat eertijds een diepe rivierarm stroomde en dat deze straat tegen afkalving werd beschermd door een lage en eenvoudig geconstrueerde schoeiing, bevestigd. Men vond ook een aantal oude voorwerpen, waarvan enige de veronderstelling wettigen, dat de schoeiing uit de eerste helft van de 17e eeuw dateert.

*

Het boek van A. I. J. M. Schellart en Theo de Vries over Woonsteden der Oranje's (Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 1965) moethier worden vermeld, omdat aldaar (blz. 75-77) wordt besproken de geschiedenis van het paleis Soestdijk en van het huis Drakesteyn (blz. 119-123). Daarnaast ook ter sprake bezittingen, die in handen van bastaardtakken der Nassau's zijn geweest: het Slot te Zeist, het kasteel Beverweerd, de riddershofstad Blickenburg, de kastelen Zuylenssteyn en Amerongen enz. (blz. 51-57, 97-98). Vooral voor degene, die niet zo goed thuis is in de behandelde materie, zal het dikwijls niet meevallen, de weg in dit weinig overzichtelijke werk te vinden, waaraan een register ontbreekt. De nummering

der fraaie illustraties is zinloos, daar in de tekst iedere verwijzing naar deze nummers ontbreekt en de volgorde der platen willekeurig is.

*

Aan het belangrijke boekje van W.A.G. Perks Hoe uit een Frankische villa een 20e-eeuws landgoed ontstond: Den Treek en De Boom (Alphen aan den Rijn, 1965, ook verschenen als bijlage tot de Provinciale Almanak voor Utrecht van 1965) zal in een volgend nummer een uitvoeriger bespreking worden gewijd.

J. H.

MATTHAEUS MERIAN, TOPOGRAPHIA GERMANIAE

Burgund / Niederlande 1659.

De prijs van deze zuivere herdruk van dit grootse standaardwerk is slechts f 82,75.

Naast 283 pagina's in facsimile, bevat dit boek 158 kopergravures en een aantal kaarten van 104 steden.

Voorhanden bij: BOEKHANDEL *G. G. Veenendaal*

AMERSFOORT,
LANGESTRAAT 33 TELEFOON 13232

BOEKHANDEL VAN GASTEL

LANGESTRAAT 86
AMERSFOORT

TELEFOON (03490) 15963 - GIRO 65030

GYSBERS EN VAN LOON Bakkerstraat 7 a Arnhem

Speciaal Antiquariaat voor plaatselijke en regionale geschiedenis, biedt aan:

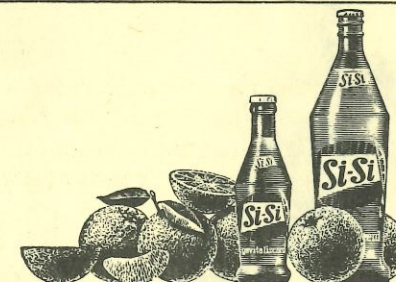
BLOYS VAN TRESLONG PRINS, P.C., Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der prov. Utrecht. Utr. 1919, 342 p. m. pltn. f 30,-

HAARZUYLENS - Le Château de Haar à Haarzuylens. Texte p. Frans Luyten et P. J. H. Cuypers sur l'histoire du Château, la Chapelle, les environs du Haar, la famille de Zuylen, etc. Utr. 1910, folio portef. hlf. ln. 59 p. dubbele kolom op kunstdrukpapier. Met tekstill. en 75 pltn., waarvan één met 95 gekl. wapenafb. f 75,-

GALEN, J. v., Eiszeitliche Befunde aus Utrecht. Utr. 1943. 4to. or. omsl. 39 p. m. krtn., 35 schetstekn. en 17 afb. op pltn. (Geogr. en geol. med. 17) f 6,50

Vrumona Fabrieken - Bunnik.

drink Si-Si om het fruit... lekker!